

Проф. д-р Делчо Порязов

РАЗМИСЛИ ЗА ИКОНОМИКАТА И ИКОНОМИЧЕСКАТА СИСТЕМА

Понятията “икономика” и “икономическа система”

Понятието “икономика” се употребява ежедневно в лексиката на говоримия и книжовния български език. Но, ако за миг си зададем негласно въпроса “Що е икономика?”, убеден съм, че ще се затрудним да дадем кратко и точно определение на неговата същност. И веднага разбираме колко *богати* са мислите и колко бедни са звучните думи, с които формулираме съдържанието на мислите. Мислите, макар невидими и нечути, са толкова ясни, докато звучните думи не всякога изразяват точно съдържанието им. Получава се чудновата ситуация - ясните мисли не могат да се дефинират с автентични думи за говор или писмени знаци за прочит.

Множество са изказаните съждения за понятието “икономика”. Едни книжовници я дефинират като *поминък*, други я представят като *столанство*, а трети отъждествяват нейната същност с *материалната база*. Вероятно във всяко определение има частица истина. Има, но пращинки, а не цялата истина. Всички те не виждат човека като производителна сила с неговите професионални знания и производствени навици в системата на икономиката. А без него всички други елементи изглеждат натрупани, мъртви и бездействащи вещи. Затова според мен икономиката трябва да се определи *като съвкупност от средства за производство, поставяни от хората с техните знания и опит в действие, за да произвеждат необходимите им материални блага, без които животът е невъзможно да съществува и да се възпроизвежда*.

Два са главните елементи на определението “икономика” – живата работна сила и *неодушевените средства* за производство. Тези последните от своя страна се състоят от средствата на труда, които могат да се представят като изкуствени продължения на човешките ръце и крака, и веществена материя, която в резултат от труда се превръща в годни за физическо и духовно потребление материални блага. От начина, по който се съединяват двата елемента – живата работна сила и средствата за производство, се различават помежду си отделните епохи, през които е преминало човешкото общество. И действително по различен начин става това *съединяване на роба, закрепостения селянин или свободния работник* със средствата на производство.

Сходно на понятието “икономика” е представата ни за “икономическа система”. Много често двете понятия се употребяват като синоними, макар те и текстово, и логично да не се покриват взаимно.

Съдържанието на понятието “икономика” изпъква в съзнанието ни обикновено като съставни елементи на производствения процес, *застинали*

в покой. Когато икономиката се разглежда в *действия*, тя вече се превръща в икономическа система. Икономиката се поставя в действие в съответствие с нейните обективни закономерности и юридическа промяна от правила, приети от държавното управление. Или обобщено, *икономическата система е функционираща икономика*.

Икономически системи в едно столетие

Годините на ХХ столетие в икономиката на цивилизованото човешко общество се характеризира с две изключително важни събития. *Първото* е свързано със създаването на социалистическо стопанска система. *Второто* се свежда до *Голямата депресия*, както учените-икономисти кръстиха световната икономическа криза от 1929-1933 г. И двете причиниха дълбоки промени в икономическата система. Те доведоха до коренни изменения и в политическата структура на обществото.

Икономическата система на социализма беше основана на обществената собственост върху средствата за производство в лицето на държавата. Разпределението на произведените материални блага теоретично трябваше да се прави според количеството и качеството на дадения на обществото труд. Всъщност обаче то се извършваше на принципа на *уравниската*, т.е. на всички по равно. При достигнатата степен на развитие на производствените сили и общественото съзнание този принцип убиваше всеки стремеж да се усъвършенстват средствата за производство и да се дава по-голямо количество и по-качествен труд, което означаваше *стопиране* на техническия прогрес и квалификацията, а оттук и на целокупното обществено развитие. Това от една страна. От друга, самата система възникна най-напред в страна с ниска степен на развитие на производителните сили.

Капиталистическата икономическа система по своето същинско съдържание е противоположна на социалистическата. При нея средствата за производство, облечени в паричната форма на капитала, са частна собственост. Те са свързани с живата работна сила по пътя на нейното свободно наемане, означаващо по същество покупко-продажба. Собствениците на средствата за производство присвояват произведените материални блага и услуги, а непосредствените производители – работниците, съответно парично възнаграждение. И така в продължение на три, четири столетия без прекъсване и възкресение, но със съществени изменения по време на вековното си развитие.

Бързам да отбележа сега, че капиталистическият начин на производство не е такъв, какъвто е бил даже преди един век. Той е коренно променен, но си остава *родствен* с предишния. През ХХ век въз основа на тези изменения капитализмът беше “прекръстен” на империализъм и беше предречено неговото *загиване*. Противно обаче на тези предсказания, той постигна значителни успехи в икономическото развитие и *не отстъпи* преднината си на социалистическата система. Нещо повече. С разрухата на

социализма капиталистическата система се зареди с нови сили, за да продължи да служи на човешката цивилизация.

Но едновременно с това тези същите вътрешни сили породиха редица негативни явления, които постепенно я разяждат и водят само до разруха. Те поначало са присъщи на нейната природа, но взеха застрашителни размери по време на последната световна икономическа криза. Както вече посочих, това се признава от най-видните световни лидери – политици и държавници, и от най-изтъкнати икономисти и социолози. Техните гледища стигат дори до отказ от икономическата система на капитализма. Бившият френски президент Никола Саркози обяви преди няколко години в Давос: "...че такъв капитализъм не ни трябва...". Естествено е, заяви бившият германски министър на финансите Щайнбрюк "капитализмът, доведен до крайност да стигне до своето саморазрушение". Отнасяйки тези крайности към емоциите и вглеждайки се по-спокойно в съвременните проблеми на икономическата система, струва ни се, че множество принципи и механизми от нейната същност трябва да се преоценят и усъвършенстват.

За мястото и ролята на пазара и държавата в икономическата система

Конструкцията на икономическата система на обществото претърпя сериозни изменения през последните сто години. Световната икономическа криза от първото десетилетие на XXI век постави изключително сериозно въпроса кой да направлява развитието на икономиката. Дали тя да бъде оставена под въздействието на стихийните пазарни сили, или нейното развитие да се насочва от управленските държавни органи. По-конкретно, проблемът се отнася до *мястото и ролята на пазара и държавата* в системата на икономиката. Известно е, че класическата школа и неолИБЕРАЛИЗМЪТ пазят това място за *свободния пазар*, докато кейнсианството отрежда определена част от него на държавата. По наше време становищата толкова контрастираха в противоположни посоки, стигайки до крайности, че едните се превърнаха в *пазарен*, а другите в *държавен фундаментализъм*. А, истината съгласно диалектиката на великия Хегел се крие не в краищата, а някъде по средата.

Историческата справка показва, че по *дълголетие* първенството принадлежи на възгледите и практиката за *свободен пазар*. Главното основание за тяхното многолетно господство в икономиката е заложено в успехите на *индивидуалното предприемачество* и в дълбоките корени на собствеността в битието и съзнанието на хората. Теорията за намеса на държавата в икономиката е от по-ново време. Началото беше поставено от световната икономическа криза 1929-1933 г. Нейната логика има за основа негативните явления, които пораждат стихийна роля на пазара в развитието на икономиката, изразяваща се в инспириране и кризисни сътресения и крайно несправедливо разпределение на новосъздавания брутен вътрешен

продукт, което води до разделението на хората на бедни и богати. При това в пропорция, грозяща рухването на икономическата система и застрашаваща обществения строй като цяло.

Задълбоченият анализ на съвременната икономическа система недвусмислено сочи, че намесата на държавата в развитието на икономиката става обективен закономерен процес. И не само това. Тази намеса непрекъснато ще се увеличава и задълбочава. Но по-напред за нейния обективен характер. По моя преценка тя произтича от статута на държавата като политическа институция на обществото:

Първо, държавата осигурява териториалното пространство – земно, водно и въздушно, на което са разположени веществените елементи на производителните сили.

Второ, държавата е собственик на всички естествени ресурси – гори, езера, реки, морски териториални води, крайбрежни пясъчни ивици, подземни полезни изкопаеми.

Трето, държавата със собствени средства изгражда цялата инфраструктура на своята територия – железопътни линии, шосейни пътища, пристанища, летища, електропреносна мрежа, телефонни и телеграфни линии, напоителни канали, язовири, водоносни системи, газове и нефтопроводи. Тук тя извършва чисто стопанска дейност и е собственик на съществуващите в тези сфери средства за производство.

Четвърто, целокупният производствен и духовен живот се опосредства с помощта на парите. Държавата чрез своята централна емисионна банка пуска в обръщение това “велико колело на циркулацията – парите”. Тя е и отговорна за стабилността на тяхната покупателна сила и способност.

Пето, държавата с помощта на изборния от народа парламент определя правилата на цялата икономическа игра, наречена производство, разпределение, размяна и потребление. Тя създава законите, пише постановленията и наредби. Държавата е тази, която определя данъците, акцизите, митата, таксите и всички останали икономически инструменти.

Шесто, и най-сетне държавата обезпечаваша индивидуалната сигурност на хората и отбраната на страната като цяло.

Всичко това предопределя обективната необходимост държавата да има право на намеса в икономиката. Намеса, изразяваща се в съзнателно регулиране и направление на нейното развитие. Всъщност това трябва да се смята не само като право, но и като задължение на управляващите към народа. Нихилистично отношение към изискванията на суверена – народа, в съвременния свят се наказва с падане от власт.

Няма никакво съмнение в истинността на тезите за мястото и ролята, както на пазара, така и на държавата в икономиката. Има различия в това каква да бъде степента на тяхното участие в нейното управление. Отговорът на този въпрос трябва да отчита техните успехи за прогреса на

обществото. Стопанската история ни поднася достатъчно фактология. *Пазарното регулиране* на икономиката доведе общественото развитие до небивали висоти. *Държавното регулиране* извади същото това общество от световните икономически кризи 1929-1933 и 2007-2010 г. и му даде зелена светлина за по-нататъшно прогресивно развитие. Едновременно с това обаче не бива да се подминават и забравят и техните негативни последици за още по-голям прогрес. Без да се впускаме в подробности, *пазарът*, лишен от човешки сетива, посредством *стихийното* разпределение на ресурсите между производствените отрасли, изключвайки човека с неговите потребности от целта на производството и най-вече с крайно несправедливото разпределение на новосъздадения брутен вътрешен продукт между капитала и труда, предизвика огромни кризисни сътресения, стигащи до катастрофи. "Пазарното управление" на икономиката на България например през последните две десетилетия превърна плодородната българска земя в пустинно поле, прекрасното черноморско крайбрежие - от пясъчни "градини" в бетонни бункери, а подготвената професионално младежка работна сила прогони отвъд българско в чужбина. В същото време "държавното управление", погледнато през призмата на социалистическата държава с нейното централизирано дирижиране и убиваща всякакъв стремеж *уравниловка*, стигна до *уродлив тоталитаризъм*.

В крайна сметка пазарът, макар и стихийно, осигурява по-голямо изобилие на материални блага и по-ефективен начин на тяхното производство. Намесата на държавата пък чрез съзнателни правителствени решения отстранява нарушените отраслови пропорции, кризисните сътресения и внася необходимите корекции в разпределителните процеси между капитала и труда, между производството и потреблението. Следователно нито пазарът, нито намесата на държавата могат да бъдат изгонени от икономическата система на обществото. *Оказа се, че те са еднакво необходими за икономическата система на обществото*. Затова оттук нататък може да става дума само за по-добър и по-ефикасен синхрон на тяхното използване за по-бързо материално и духовно развитие на обществото.

Първоначално икономическата система на капитализма успешно се е регулирала от пазара. Държавна намеса, ако е имала такава, е била частична и не с решаващо значение. "Невидимата ръка" на пазара е ръководила и направлявала икономическото развитие. Постепенно обаче растат количествените параметри на стоково-паричното стопанство както в рамките на отделните страни, така и в отношенията между тях. Днешната икономика е *глобализация* на производство, търговия, стоки, пари, капитали и труд. Всеобхватните рамки на стоково-паричното стопанство и в национални граници, и в международен мащаб не могат да се определят само от пазара. Изисква се държавна намеса. Очевидно е, че пазарът не можа, а и в бъдеще едва ли ще може да реши сложните *разпределителни* отношения

между капитала и труда. Пазарът неумолимо и безмилостно разтваря ножицата между бедните и богатите във всяка страна единствено в полза на богатите, както и ножицата между богатите и бедните държави в света като цяло. И не само това.

По-нататък. Пазарът не е решил и трудно ще реши не по-малко сложните отношения, свързани с *образованието, със здравеопазването и социалното осигуряване*. В тази поредица от проблеми възникнаха и нови, каквито са *създаването, овладяването и внедряването на знанията и професионалното образование, квалификацията и преквалификацията на работната сила*. Икономиката на знанието и образователната квалификация на работна сила ще лежат в основата на бъдещия технически прогрес. Пазарните механизми не само не ги решават, но и ги подминават с мълчание. Най-сетне, пазарът не вижда множество *екологични проблеми*. А те застрашават съдбата на планетата, ако държавите не се намесят решително в борбата за тяхното отстраняване.

Всичко това води до извода, че *намесата на държавата в икономиката през следващите години ще става задължителна*. Мястото ѝ не само е “сторено”, но то пространствено се разширява, а ролята ѝ ще се увеличава. Бих добавил: и става все по-отговорна. Защото, ако тя не се заеме с изпълнението на тези функции, икономическата система ще рухне заради нерешените социални проблеми на хората и възможностите от бъдещи икономически кризи.

Икономика не само за печалба на капитала

В тъканите на икономическата система на съвременния свят органично е вграден още един проблем със съдбовно значение за нейното бъдещо развитие. Става дума едновременно за интересите на капитала и на отделния човек. По-конкретно “икономика за печалба” или “икономика и за човека”. Ако мястото и ролята на държавата в икономиката произтичат от нейния характер на колективен орган и политическо формиране на обществото, то мястото и ролята на индивидуалния човек в икономиката се предопределя най-напред от качеството му на *производител* на стоки и услуги, а след това и от състоянието му на техен потребител. Независимо от това различие и държавата, и нейните индивидуални поданици са призвани да подпомагат икономическото развитие, или казано с други думи, да съдействат за успешното взаимодействие между тях и природата за създаване на необходимите за съществуването им материални и духовни блага. Пазарната икономика да се изгражда най-напред на принципа печалба за капитала. Но печалбата носи в утробата си *противоречиво единство* на положителни и отрицателни елементи за икономиката на обществото. От една страна, тя игнорира интересите на хората да бъдат задоволявани техните потребности с възможно най-качествени стоки и услуги. Нещо повече. В нейно име производителите са готови да вършат и

престъпления, влагайки в произвежданите материални блага дори вредни за здравето на човека вещества. Възможността да се получи по-висока печалба ги подтиква към такива действия. От друга страна, по-висока печалба може да се получи единствено чрез усъвършенстване на производствения процес. Това се постига по пътя на модернизацията на средствата на труда, с които се произвеждат материалните блага, и повишаване на квалификацията на работната сила.

Тъкмо печалбата е тази икономическа категория, която тласка производителите към тези разумни вече действия. Подгонени от конкуренцията, производителите ускорено внедряват техническите нововъведения, за да увеличат производителността на труда, да намалят производствените разходи и оттук да увеличат печалбата на своя капитал. И в миналото по време на лекциите пред студентите не се страхувах да назова функциите на конкуренцията и печалбата "чудесен механизъм" на капиталистическия начин на производство за технически прогрес и оттук за развитието на човешката цивилизация. И сега ще повтора тези мисли. Капиталистическата обществено-икономическа формация доказва своето предимство пред социализма благодарение именно на вътрешните двигателни сили, присъщи на конкуренцията и печалба.

Такава е двойствената същност на печалбата. *Тя брутално пренебрегва интересите на човека, неговото място и роля в икономиката. В същото време обаче тя поражда стимулите за усъвършенстването на производителните сили на обществото*, за да се произвеждат повече, по-качествено и с по-малко производствени разходи необходимите за човешкия живот стоки и услуги. Икономиката се създава, за да осигури всичко онова, което е необходимо за продължението и възпроизвеждането на този живот. Впрочем социалистическата стопанска система си отиде, защото не можа да обезпечи необходимите условия за технически прогрес. Давайки предимство не на производството, а на разпределителните процеси, тази система не можа да създаде по-голямо национално богатство, *абсолютно задължително* за нейната социална програма, по която чертаеше до протича човешкото битие. И отново ще повтора, тук не става въпрос за политическа система, която, лишена от демокрация и наситена с тоталитаризъм, цивилизованото човешко общество не можеше дълго да остави на историческата сцена.

Взаимоотношението икономика - човек и противоречивият характер на печалбата показват колко опасен е крайният фундаментализъм както в *пазарна*, така и в командна форма. *Пазарният* в името на печалбата *забравя и не зачита човека. Командният* на теория го *изтиква на преден план, но поради стопиране на техническия прогрес на практика не е в състояние да удовлетвори неговите потребности*. Вече се знае, че пазарът, робувайки на печалбата, поражда несправедливо разпределение на новосъздадения обществен продукт и социално напрежение, а дър-

жавната командна система създава уродлива уравниловка и опасен тоталитаризъм. Изграждане на икономическа система, почиваща само на един от двата принципа, е еднакво опасно. Затова трябва да се търсят пътища, съчетаващи положителните и ограничаващи негативните елементи на пазара и държавата в икономиката. Безспорно сложна задача. Но животът с напредващата си цивилизованост постепенно подсказва това.

Печалбата и конкуренцията като двигатели на техническия прогрес са неотменими елементи на пазарната икономика. *Когато обаче резултатите от функционирането им прекратят критичната точка на безгрижие и безотговорност към човека, те стават нетърпими.* Безгрижие е да се остави мнозинството да бедства в нищета, за да се осигурят малцина да тънат в безпределни богатства. Безотговорност е да разпределяш новосъздадения обществен продукт така, че в ръцете на шепа хора да попада по-голяма част от него, а мнозинството да бъде хвърлено в жестока прегръдка на бедността.

И това се случва, защото човекът, главната производителна сила, осъществяваща цялото обществено производство, отсъства при разпределението и потреблението на по-голяма част от създавания продукт. Очевидно на него принадлежи централното място в икономическата система. Той създава икономика с единствена цел да осигури за себе си материално и духовно благоденствие. Всичко, което се прави, трябва да започва и да свършва с битието на човека, с неговото благополучие. Едно общество не може да прогресира, ако неговите отделни членове живеят в бедност. Добруването на хората е основен признак, че обществото се развива възходящо, прогресивно. Икономика се създава не само да печелят едни, но и за благоденствието на всички останали. Накратко, необходима е икономика хуманна, икономика за човека.

Сегашният пазарен модел на икономиката, установен в нашата страна през последното четвърт столетие, захвърли човека с неговите жизнени потребности в задния двор. Изречено още по-грубо, на боклука. Всички политически формирания, оцветени в червено, синьо, жълто и в гербери са виновни за това, защото работеха само в името на капитала. Разбунтувалите се българи през студените февруарски дни на тази година извикаха с пълен глас: “Стига, помислете и за нас!”

Икономика и за човека

Мястото и ролята на човека в икономиката е толкова значимо, че без него по същество не може да се говори за икономика. Той я “оживява” и я прави действаща. Икономиката е създадена от човека за човека, за да обезпечи неговия живот. Следователно човекът трябва да стои в центъра на икономиката. Във взаимоотношението човек – природа приматът принадлежи на човека. В практическата действителност, пък и в теоретичната мисъл обаче нещата са поставени, както обикновено се изразяваме, с

главата надолу. Икономиката, създадена от човека, е оставила същия този човек зад себе си. *Получава се така, че човекът сякаш е дошъл на този свят, за да служи на икономиката, а не тя на него. Всичко се прави така, че икономиката, а не човекът да върви напред. Човекът е изоставен на заден план. Неговата фигура се мярка някъде далеч в периферията. Човешкият дух като най-висше творение на природата изисква икономиката да бъде поставена в негова служба. Икономиката да бъде за човека, а не човекът за икономиката.*

Но как икономика, изградена на база печалба за капитала, трябва едновременно с това да стане *и по-човечна за човека*? Възможно и реално ли е такова съчетание? Както вече фрагментно споменах, трудно е, но то е осъществимо. Трудно е, защото капиталът не отстъпва от завоюваните позиции. Осъществимо е, тъй като настъпва безизходица и няма друга алтернатива за запазване и развитие на сега съществуващата икономическа система. *Икономическите кризи, бедността на широките народни маси, растящата безработица, социалното напрежение постепенно, но сигурно ще я разрушат. Всички те трябва да се отстранят.* Обнадеждаващо е, че не само интелектуалният ум на обществото, но и политическите лидери-държавници независимо от идеологическите си позиции виждат тези икономически процеси и осъзнават своята отговорност пред историята. Само след дълбоки изменения в нея тя ще може да продължи да служи полезно на човечеството.

Всички тези отрицателни явления, спъващи по-нататъшно възходящо развитие на икономиката, произтичат от *сложилата се система на разпределение на новосъздадения обществен продукт между капитала и труда. Пропорцията две трети от него за една десета от населението и само една трета от продукта за девет десети от същото това население разделя обществото на бедни и богати.* Тя води до прекомерен разкош на едни и голяма нищета на други. *Богатите смятат, че това е тяхно священо право, произтичащо от собствеността, а бедните се въоръжават с воля да се освободят от гнетяща ги нищета дори с непозволени средства. И двете страни предприемат съответни действия. Конфликтът, породен от обективно съществуващи закономерности, е налице.*

Очевидно XXI век изисква изменения в разпределителните отношения между агентите на производствения процес. Закономерно ще бъде горната пропорция да се *преобърне* в обратен огледален образ, като една трета от създавания обществен продукт остава при капитала, а две трети от него отиват при непосредствените производители за задоволяване на техните жизнени потребности. Една такава пропорция ще даде разумни дялове от дохода на обществото и на едната, и на другата страна под формата на печалбата за капитала и лично заплащане за положения труд. *Дълбоко съм убеден, че такова разпределение ще подобри пазарното равновесие, ще*

направи по-малко вероятни кризисните сътресения, ще затвори ножицата между богатите и бедните и ще изключи социалните конфликти, особено във формата им на насилие. Но кой е в състояние да извърши тази изключително сложна корекция и да измени пропорцията на разпределението?

Видимо това може да направи единствено държавата в лицето на нейните управленски органи. Тя е всесилна. И политически, и икономически. *Политически* разполага със съответните силови и съдебни органи. *Икономически* тя се разпорежда с 40% от новосъздадения обществен продукт. Няма друга обществена институция, която да притежава толкова политическа и икономическа мощ. Държавата *гарантира* сигурността на индивидите и отбраната на страната, собственик е на всички природни ресурси, без които нито едно производство не е възможно да съществува, *изгражда* цялата инфраструктура на своята територия, *създава* всички необходими условия за нормалното функциониране на икономическата система. Въз основа на всички тези предпоставки *държавата има не само право, но и задължението да се намесва и регулира икономиката*. Що се отнася до инструментите, с които тя трябва да прави това, трябва да констатираме, че те не са малко. При това създадени от самата икономическа система. Това са икономическите категории, свързани с парите, финансите и кредита. Чрез лихвената политика, данъците, акцизите, митническите тарифи, ценовата и доходната политика държавата трябва да *регулира* всички икономически процеси, вкл. и *жизнения стандарт на своите граждани*.

На първо място, необходимо е държавата да изпълни съдържанието на понятието *“регулиране” с контролни функции*. След това от само себе си ще дойдат и нейните стратегически напътствия за развитието на икономиката. С помощта на своите управленски органи – министерства и държавни агенции, тя трябва да провежда строг контрол върху качеството на произведените хранителни и медицински продукти, цените на стоките и услугите, имащи най-важно значение за живота на хората, доходите на участниците в производствения процес, печалбите на стопанските и бизнес-структурите. Нагонът за по-висока печалба води до извращения. В същото време свободният човек не се труди за другите, както се труди непосредствено за себе си. За съжаление достигнатото ниво на общественото съзнание не излъчва в достатъчна степен съответните морални норми на поведение. Надеждите в това отношение са далечна перспектива. Отдавана се знае, че тъкмо съзнанието най-трудно се променя. Всичко това налага намесата на държавата, т.е. нейното място и роля в икономиката да се изрази във всеобхватен контрол по цялата верига на обществения живот - от производството до потреблението.

Сега съществуващата система в тези сфери е организирана на основата на стоково-паричните отношения. Болниците и учебните заведения са

превърнати в своеобразни производители на стоки и услуги. И здравето, и професията и старческото благополучие са предмет на покупко-продажба. Едни субекти, формирани като търговски организации, ги продават, а хората ги купуват. Ако човек има пари – добре. Ако няма – очакват го лоши бъднини.

По моя преценка такава система едва ли ще може да се радва на дълголетие. Намирам бизнеса със здравето, образованието и спокойни старини за *противоестествен*. Цивилизованият човек едва ли ще се съгласи със система, противна на неговата природа. *Смятам, че в бъдеще икономическата система ще трябва да се изгражда така, че тя да поеме цялата издръжка по образованието на човека, докато той стане годен за трудова и творческа дейност. Излезе ли от тази възраст, обществото отново трябва да поеме грижите за по-спокойното протичане на неговите старини. Когато човекът е безпомощен да отстоява сам себе си в природата, каквито са годините на детството и старините, обществото в лицето на държавата трябва да стои с грижите си до него.*

Изложените тук мои мисли влагат такова съдържание в понятието “икономика” и за човека. Тя може и трябва да бъде едновременно и ефективна и хуманна. Не човекът за икономиката, а икономиката за благополучието на човека. Обществото ще осъзнае тази максима. И колкото по-бързо, толкова по-добре.

14.III.2013 г.